

Kıbrıs Lefkoşe Mevlevîhânesi'nde Yetişmiş Mevlevî Divan Şâirleri

İlhan GENÇ

**Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İzmir**

ÖZET

Mevlevîlik, uzun asırlar boyunca Türk kültürünün ve edebiyatının şekillenmesinde olumlu ve verimli hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetleri özellikle mevlevîhâneler vasıtasıyla yerine getirmiştir. Kıbrıs Lefkoşe'de kurulan mevlevîhâne de uzun asırlar boyunca Mevlevîliğin duyuş ve düşünüş sistemini ve dolayısıyla büyük düşünür Mevlânâ'nın fikirlerini bu vatan toprağında yaşamış olan insanlara ulaştırmıştır. Adı geçen mevlevîhânedeki yetişmiş Mevlevî-Divan Edebiyatı şâirleri hususunda ilk ve önemli kaynak olan Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye'si bu maksatla incelenmiş ve ayrıca Mevlevîlik konusunda genel bir çerçeve çizilmiştir.

Bilindiği gibi fikir ve sanat hayatımıza doğrudan ve dolaylı tesirlerde bulunarak zengin eserlerle, üstün sanatkarlar yetiştiren Mevlevîlik, Mevlânâ'nın vefatından sonra kurulmuş ve sistemli bir tarikat haline sonraki asırların tecrübeleriyle gelmiştir. Mevlânâ Celâleddin Muhammed (d.1207-ö.1273), XIII. yüzyılın başında başlayan büyük göçler esnasında, babası ve ailesiyle Belh'den Konya'ya gelip yerleşmiş, ilim, irfan ve aşk insanı olarak te'lif ettiği eserleriyle, kendisinden sonra oğlu Sultan Veled tarafından kurulmuş olan Mevlevîliğin ilham kaynağı olmuştur.

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde mevlevîliğin zikri, evrâdı ve hususî bir kisvesi yok idi.¹ Şeyhlik, dervişlik, dereceler, tören, hususî giyim ve tekke gibi tarikatı doğrudan ilgilendiren hususlar, Mevlânâ'nın emir ve işaretleriyle vaz' edilmemiştir. Mevlânâ kendisine intisab edenleri saç, kaş, sakal ve bıyıklardan yahut iki kaşın ortasından makas ile birkaç kıl kestirmek suretiyle tıraş ettiriyordu.² Hırka giydiğine dair bazı rivâyetler var ise de bu, bütün tarikatlarda umumidir. Mevlânâ'nın bu basit merasimi yapması Şems-i Tebrîzî'nin gelişinden önceki devreye aittir. Çünkü Şems geldikten sonra o bütün merasimden el çekmiş, onun ölümünden sonra (ö.1247) taraftarlarına Selahaddin Zerkûb'u, onun vefatından sonra da Çelebi Hüsameddin'i şeyh olarak tanıtmış ve onların birliğini bu suretle temin etmiş idi.

Mevlevîlikteki "sema" konusunda da Mevlânâ'nın herhangi bir tasarrufu yoktur. Musikî aletleri çalınırken neşideler okunarak semâ edilmesi bütün sufilerde müşterektir. Ancak tarzda bazı değişiklikler vardır. Bu bakımdan Mevlânâ'nın ve ilk mevlevîlerin semâ'ı bu tarikatın hususi bir vasfı sayılmaz.³

Mevlânâ'nın Şems ile tanışmadan önce "semâ" yapmadığı, ancak onunla tanışmasından sonra "semâ" hakkında takdir edici ifadelerde bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir.: "Semâ buyurunuz. Talep ve arzu ettiğiniz şeyi semâda bulursunuz.

Semâ'nın halka haram olması hevâ-yı nefsi ile meşgul olmasındandır.” Sözü onun bu yöndeki tavrını göstermekle kalmamış ve Mevlânâ ömrünün sonuna kadar semâ'a devam etmiştir.⁴

Böylece Mevlevîlik tarikatının ayırıcı vasfı olan ve diğer tarikatlarla farklılık gösteren Mukâbele adı verilen Tören-Merâsim kısmının temelini teşkil eden semâ konusunda Mevlânâ'nın bizzat hayatındaki ilk işaret budur. Yine bu devrin semâ'ı ve basit töreni kaynaklarda şu şekildedir: “Biri yemekler yaptırır, eşi dostu çağırır, yenilir içilir, çok defa yekette önce kavvâl, sayyâd ve gûyende denilen hanendeler neşideler okumağa, rebâb, ney ve def çalmağa başlarlar ve Mevlânâ semâ'a kalkardı.”⁵

Sipehsâlâr, semâda sıçramak, ayak vurmak, kol açmak, birini kucaklamak ve beraber semâ etmek gibi hususlardan bahsetmektedir. Yine Sipehsâlâr, semâda sıçramanın ulvî âleme iştiyak ve ittisâle, ayak vurmanın Allah varlığından başka mevhum varlıkları ayak altına almağa, kol açmanın manevî vuslat, dolayısıyla neş'eye ve nefis ile savaşta üstün gelmeğe, birini kucaklamanın onda kendi cemâlini görmeğe, halkı semâ'a teşvik etmenin feyz ve rahmeti yaymağa, birine secde etmenin onda Allah'ın sıfatlarından bir sıfatı müşâhedeye delâlet ettiğini belirtmiştir.⁶

Tarikatlerin hayat merkezi sayılan tekkeler de Mevlânâ zamanında mevcut değildi. Selçuklu Emiri Horasanlı Tâcü'd-dîn Mu'tazz (ö.1278) Mevlânâ'yı sevenlere bir Dârü'l-Uşşâk yaptırmak istemiş, Mevlânâ kabul etmemekle beraber, nihayet Sultan Veled'in ricası ile medresenin yanına yoksul müridler için birkaç oda yaptırılmış idi. Bütün bunlar mevlevîliğin bir tarikat olarak Mevlânâ zamanında kurulmadığını göstermekle beraber bir nüve halinde olduğunu göstermektedir. Tarikat için gerekli olan hususlar Mevlânâ tarafından bizzat teşekkül ettirilmemiş, âdâb ve erkânın usulleri vaz' edilmemiştir. Belki basit ve teorik bir yapı oluşturulmuş, ayrıca pratik yapıya dönüştürmenin işaretleri de görülmüştür. Böylece Mevlânâ kurulan bu yeni tarikatın ilham kaynağı olmuştur. Aşk, musikî ve semâ kavramları ile temel esasların çizilmesine O ufuk açmış, arkada bıraktığı zengin eserleri ve hayatı süresince te'sir ettiği çevresiyle bu tarikatın oluşmasında en büyük âmil olmuştur.

Esasen XIII. yüzyıl Anadolu'sunda tarikat(ler)e muhtaç bir ortam içinde şartlar hazırdır. Yorgun kafalar, kırık gönüller bu coğrafyada dalga dalgadır. Anadolu'da Selçuklular'ın çökmesi ve Moğol istilâlarının tahribi ile meydana gelen bu buhranın aşılmasında Mevlânâ ve onun fikirlerinden mülhem olan Mevlevîlik, son derece yüksek işlevler yüklenmiştir. Büyük medeniyetlerin dağılma devirlerinde dünya hayatı insanlar için çekilmez bir hale gelmekte, maddi sefaletlerin yanı sıra manevi bakımdan da tatmin bulamayan huzursuz kalpler kendilerine başka bir dünyada kurtuluş aramaktadırlar.⁷ Mevlevîlik işte böyle bir ortamda bu işlevi yerine getirerek insanlara manevi kurtuluş kaynağı olmuştur.

Mevlevîliğin asıl kurucusu yukarıda da belirtildiği gibi Sultan Veled'dir. Sultan Veled, teşkilatçılığıyla babası adına onun fikir ve hayat tarzını kendisine düstur edinerek ve ondan ilham alarak Mevlevîliğin tarikat temellerini te'sis etmiştir. Babasının, devrindeki iktidarları üzerinde olan nüfûzunu tüketmemiş, bilakis o nüfûzdan, kurduğu yeni tarikatın gelişip yerleşmesi için azami nisbette istifade etmiştir. Özellikle Mevlevî merkezini yaşatmak, ona intisâb edenleri geçindirmek gerektiğinden dolayı ihtiyaç duyulan maddi gücün sağlanmasında “vakıf fikrini ve icraatını” sağlamıştı. Çeşitli vakıflar kurmuş ve bu amaçla Selçuklular'a, Moğollar'a hatta o devirde türeyen beylere dayanmıştır. Bu strateji yani siyasi hayattaki bu dengeci tavır sonraki asırlarda da Mevlevîler için bir model oluşturmuştur. Esasen bu stratejiyi Mevlânâ'da görmekteyiz. Yaşadığı devrin kargaşa ortamında siyâsi iktidar ve

cemaatlerle iyi geçinmiş, bey ve padişahlara siyasi anlamda boyun eğmemiştir. O, devrin yıkıcı bir siyasi gücü olan Moğollar'ın maddi galebesini görüyor ve bu akının medenî hayatı sindiremedikleri için silineceklerine inanıyordu.⁸ Bunda da onu zaman haklı çıkarmış ve Moğollar tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

Sultan Veled, temkinli kişiliğiyle yalnız Mevlânâ'yı sevenlere değil, Selçuklu beylerine de kasideler yazmış, hepsi ile geçinmiş, türbeye vakıflar sağlamak suretiyle bu merkezin bekâsını temin etmiş, Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a halifeler yallayıp zaviyeler kurdurarak Mevlânâ mensuplarını bu merkeze toplamış ve tarikati yaymağa başlamıştır.⁹ Onun vefatından sonra oğlu Ulu Arif Çelebimanevi temsil işini üstlenmiş ve Mevlevîlik daha da sistemleşerek bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır.

Mevlânâ'nın reel felsefesi, müsamahalı ve geniş dünya görüşü semâ, vecd, şiir ve musikî vasıtasıyla ifade edilmiştir. Asırların, muhitin, nazari tasavvufun ve medresenin tesirleriyle kurulan bu tarikat edeb, erkan ve merâsim bakımlarından XVI. yüzyılda en mütakâmil şeklini almış ve böylece nesilden nesile sürüp gelen birçok geleneğin birikimini de yaşatmıştır.¹⁰

Mevlevîliğin siyaset, kültür ve sanat hayatımızı çağlar boyu etkilediğini biliyoruz. Bu etkilemenin kaynağı ise mevlevîhâneler olmuştur. İlk kurulan tekke, sonradan kurulan bütün tekkelerin merkezi olan ve "âstâne, huzur, huzûr-ı pîr" adıyla anılan Mevlânâ Tekkesi'dir. Mevlevî tekkeleri âstâne ve zâviye olarak iki kısma ayrılırdı. Âstâne zâviyeden büyük sayılır, çile âstâne çıkarılır, dervişler bu tekkelerde yetişirdi.

Osmanlı coğrafyasında 10'u Anadolu'da, dördü İstanbul'da olmak üzere 14 âstâne kurulmuştur: Bursa, Halep, Gelibolu, Kastamonu, Karahisar, Kütahya, Manisa, Mısır, Rumeli, Yenişehir. Köylerde zâviyeler hariç tutulursa 76 zâviye kurulmuştur. Başta Kıbrıs-Lefkoşe Mevlevîhânesi olmak üzere Adana, Amasya, Antakya, Ankara, Bağdad, Bosnasaray, Çorum, Denizli, Erzincan, Filibe, Girit, Halep, Humus, İzmir, Kütahya, Mekke, Medine, Middilli, Muğla, Musul, Peçoy, Sakız, Samsun, Selanik, Siroz, Sivas, Şam, Trabzon, Tebriz, Tire, Üsküp, Vüdine, Yozgat gibi Osmanlı asırlarının şehirlerinde de Mevlevîhâneler tesis edilmiştir.¹¹

Bu bilgilerden sonra mevlevîhânelerin kültür hayatımızda üstlenmiş olduğu işleve dikkat çekmek istiyoruz. Mevlevîlik, siyasi hayatta aktif olmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu karışıklıkların geçici olduğunu temelde kabul etmiştir. Bu itibarla da hep siyasi otoritenin ve istikrarın yanında olmuştur. Buna mukabil mevlevîliğin sosyal hayattaki işlevi ise son derece aktif ve verimli olmuştur. Zaten Mevlânâ bir tarihin fikrî olarak kurucusu olmadan önce çağını fikirleriyle ve yaşayışıyla etkilemiştir. Hasetliklerin, kavgaların ve savaşların doruk noktalara ulaştığı bir dönemde insan-ı kâmil olmanın yollarını ve bunun gerekliliğini eserleriyle insanlara önermiştir. Mevlevîlik, tekke düzeni çerçevesinde teşkilat olmadan önce onu sayanlar, onun irşadlarıyla yollarını buluyorlar ve yepyeni bir cemiyetin hazırlığı başlıyordu. Siyasi hayatın çalkantılarının dindirilmesi, toplumun ve insanın huzura kavuşturulması sosyal hayatın ahenkli ve takviye edici fonksiyonlarla kuvvetlendirilmesine bağlı olduğundan Mevlânâ ve Mevlevîliğin kurduğu "sevgi hâlesi" bu itibarla çok verimli hizmetler ifâ etmiştir.¹²

Mevlevîliğin bizce en mühim tesiri sanat hayatında görülmüştür. Bir Mevlevî Edebiyatı, Mevlevî Musikîsi hatta mimarisi olarak adlandırılabilir sanat faaliyetleri doğrudan doğruya bu muhitlerde meydana gelmiştir. Bunun yanında ilham ve hayranlık gibi dolaylı etkilenmelerle meydana gelen sanat eserlerini de bu arada zikretmeliyiz.

Güzel tekkeler yapma, onları dokunmuş güzel kumaşlarla süslemek, güzel giyinmek, güzel konuşmak, en güzel davranışlarla selamlaşmak, çevrelerini el sanatlarının en güzel ürünleriyle donatmak, yapılan ve meydana getirilen her türlü sanat eserlerini kullardan ziyade Allah beğensin diye en iyi, en güzel şekilde yapmak, nihayet şiirin, musîkinin, semâ'nın güzellikleri içinde coşmak Allah'a kanatlanmış bu Hak kullarına ibadet neş'esi getiriyordu. Mevlevî sanatı bu duygudan doğmuştur. Tasavvuf kuru bir felsefe veya düşünce sistemi olmamış, hayatla, sanatla birleştiren bir inanış olmuştur. Sanat, mevlevî muhitlerinde her türlü fikir, heyecan ve inanış içinde bir ifade vasıtası olmuştur. Bir çok Mevlevî sanatkar coşkun duygularını şiirlerle söylemişler, aşkla, özleyişle ondan ayrı olmanın ızdırabıyla coşkun olan bu şiirler, yüzyıllarca derin bir musîki gibi dillerde dolaşmıştır. Şiirler bestelenmiş, merasimlerde huşû içinde bir koro halinde okunmuştur.¹³

Mevlânâ'nın zengin bir hazineyi andıran ve edebî değeri yüksek olan bu eserleri, mevlevîlik tarikatine bağlı olan veya olmayan her sanatkar ruha dolaylı yahut dolaysız olarak tesir etmiştir. Nef'î ve Nâbî gibi Mevlevî olmadığı halde eserlerinde Mevlânâ'nın etkisinde kalan Divan Edebiyatı şairleri olduğu gibi edebiyatımızın en kıymetli şairlerinden Şeyh Gâlib başta olmak üzere Neşâtî, Esrar Dede, Cevrî doğrudan doğruya Mevlevî-Divan Edebiyatı şairlerindedir. Şeyh Gâlib'in niyetlenip yazamadığı, ancak bir araya getirmiş olduğu notlarını kendisine vererek müstakil bir şuarâ tezkiresi yazmasını kendisinden istediği Esrar Dede'nin 1796 tarihi itibarıyla yazmış olduğu Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'de 210 Mevlevî şairi mevcuttur.

Mevlânâ'da ilk izlerini gördüğümüz musîkî, onun vefatından sonra usul ve esaslarıyla birlikte bir Mevlevî musîkîsi denilebilecek düzeye gelmiştir. Âyîn adı da verilen bu merasimlerde okunan neşidelerin bestelenmesiyle birlikte zengin bir musîkî geleneği oluşmuştur. Türk musîkîsinin de meşhur bestekarlarından sayılan İtrî, Hammâmî İsmail Dede, İsmail Ağa, Nâyî Osman Dede başta olmak üzere 40 kadar şahsiyet yetiştiren Mevlevîlik bu alanda da gerçekten çok büyük hizmetler görmüştür.

Kıbrıs, mevlevîliğin ve büyük düşünür Mevlânâ'nın fikirlerinin etkisinde kalmış olduğu bir vatan toprağıdır. Kıbrıs Lefkoşe Mevlevîhânesi de bu fikirlerin şekillendiği bir merkez olmuş ve asırlarca yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız Mevlevîliğin bir uygulama sahası olmuştur. Bunun somut bir göstergesi olmak üzere Mevlevî şuarâ tezkiresi olan Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye adlı eseri incelenmiş, Kıbrıs'ta doğan ve burada yetişen yahut burada doğmadığı halde Lefkoşe Mevlevîhânesi'nde yetişen Mevlevî Divan Edebiyatı şairleri tesbit edilmiştir. Bunlar üzerine doğrudan doğruya müstakil çalışmalar yapmayı daha sonraya bırakarak şimdilik sadece bu şairlere dikkat çekmek, aynı zamanda bu vatan toprağındaki edebiyatımızın geçmişinin ne kadar derinlere indiğini de kanıtlayacaktır:

1. DÂNİŞÎ ALİ DEDE (İLMİ DEDE): İstanbulludur. Meşhur ailelerden sayılan Nevâlî zâdelerden Ataullah Efendi'nin oğludur. Medrese tahsilini sürdürürken Galata Mevlevîhânesi şeyhi olan Âdem Dede'nin "tûfân-ı maârif ü funûn olan dergâh-ı fezâ'il-i meşhûnları ol esnâda mevc â mevc-i letâyif ü hüner ü gerd â gerd-i leâlî ü dürer.." ve her hücreci "bir gencine-i ulûm ve her güşesi hazîne-i zurefâ-yı Rûm" olduğundan

Bu tekye-i bezm tekye-i işret gedemüzdür
Dervişlerüz Hazret-i Adem dedemüzdür

diyerek onun yanına intisâb etmiş ve

Olsak n'ola bî-nâm u nişân şöhre-i âlem
Biz dil gibi bir turfe mu'ammâda nihânuz

beytini söyleyip bütün adını şöhretini terk etmiştir. Daha sonra çağdaşı olan Mevlevî şairlerden Meyyâl Dede, Derviş Tâbî, Arzî Dede, Gavsî Dede gibi mühim zatlarla arkadaşlık yapmış, “çâbü-k-süvârân-ı vâdî-i şî'r ü inşâya hem kadem olup” sayılamayacak derecede faziletler kazanmıştır. Dânişî'nin, hayatında meydana gelen bu dönüm noktasından sonra bir süre gezdiği ve ardından Kıbrıs Meşihatiyle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Onun Kıbrıs Lefkoşe Mevlevîhânesindeki şeyhliği çok verimli olmuş, âdetâ bu mevlevîhâne bir şiir ve inşâ hareketi doğmuştur. Bu görevinden Kudüs Mevlevîhânesi'ne tâyin olunmuş ve burada 90 yaşını aşmış olduğu halde H.1195/ M.1683 yılında vefat etmiştir.

Dânişî ve İlmî mahlaslarıyla söylemiş olduğu şiirlerinden meydana gelen müretteb bir Divânı'nın olduğunu Esrar Dede kaydetmiştir. Ayrıca Esrar Dede, Dânişî'nin hâl tercümesini yazdığı sırada Şeyh Gâlib'in de hocası olan Hoca Neş'et'in konağına gittiğini orada Neş'et'in talebeleriyle yapmış olduğu bir edebi sohbet katıldığını, bu sohbet sırasında onun (Neş'et) Dânişî Divân'ını mütalaa ettiğini görünce kendisinden bu eseri ödünç alarak bir kaç gün de kendisinin mütalaa ettiğini ilgi çekici bir hâtırâ olarak belirtmiştir. Yine Esrar Dede Dânişî'nin çok güzel na'tlerinin olduğunu, 20 kadar terki-i bend, müseddes, muhammesiyle çok seçkin gazelleri, dervişâne ve Mevleviyâne neşîdelere sahip olduğunu belirterek çeşitli şiirlerinden örnekler vermiştir.¹⁴

Gazel Bezm-i aşkuñda senüñ meyhâre bir ben bir habâb
Baş açık yalın ayak âvâre bir ben bir habâb
...
Pâk-i meşreb sâf-ı dil bir âşık-ı âvâredür
Su gibi eyler nazar dîdâra bir ben bir habâb
Dembedem kanlar yutar cevri felekten Dânişî
Oldı la'l-i dilbere âvâre bir ben bir habâb

Gazel Ağlar inler pâyine yüzler sürer göñlüm gözüm
Hâk-i pâye âh u eşkin arz ider göñlüm gözüm

Dîde vü dilde hayâl-i çeşm ü la'lüñ var iken
Nergis ile goncaya kılmaz nazar göñlüm gözüm
...
Sevdi göñlüm göz göre bir kanlı âfeti
Kande ise bî-vefâ dilber sever göñlüm gözüm

Ben nice nâlân u giryân olmayam ey Dânişî
Mâ-cerâ-yı zâr-ı aşkı fâş ider göñlüm gözüm

Dânişî'nin Lefkoşe Mevlevîhânesi'nde gelişen edebi faaliyetin ilk ismi olduğu anlaşılmaktadır.

2. SİYÂHÎ MUSTAFA DEDE: Kıbrıs'ta doğmuştur. Annesi aslen Habeşî olup gayet siyah çehreli olduğundan Siyâhî mahlasını seçmiştir. Dânişî, Kıbrıs Lefkoşe Mevlevîhânesi'ne şeyh olduğunda ona intisâb etmiş ve ondan “envâ'-ı ulûm-ı dünnevî ve uhrevî”yi “ve ders-i mesnevî”yi tahsil etmiştir.

Dânişî'nin Kudüs meşihatine tayini üzerine onun yerine Lefkoşe Mevlevîhânesi şeyhi olmuş ve onun sohbetlerini sürdürmüştür. Bir müddet bu görevini ifa ettikten sonra Gelibolu meşihatine tayin olunmuştur. O günlerde Mısır Mevlevîhânesi'nde meydana gelen ‘ihtilâl ve şikâk’ sebebiyle “taraf-ı âsitâne-i Pîr'den hânkâh-ı merkûmun nizâmına nakl ve me'mûr” olunmuştur. Siyâhî Mustafa Dede, Mısır meşihatinde meydana gelen bu karışıklığı nizama kavuşturduktan sonra tekrar Lefkoşe Hânkâhı'na iade edilmiş ve görevine ölümüne kadar burada devam etmiştir. Zamanında Şeyhü'l-Meşâyîh şöhretiyle tanınmıştır. Mükemmel bir Divân'ı olduğunu kaydeden Esrar Dede, şairlerinin ârifâne ve şâirâne olduğunu da belirtmiş, bir müseddesini örnek vermiştir:

Bi-hamdi'llâh görüldi menzil-i maksûd-ı râhumda
Tulu' itdi hidâyet ahteri baht-ı siyâhumda
Nümâyân oldı te'sîr-i temennâ sûz-ı âhumda
Tesâvî kıldı şimdi bûd u nâ-bûd pîşgâhumda
Hüveydâ olalı hatt-ı istivâ fark-ı külâhumda
Ale'l-arş istivâ sırrını bulalı kiblegâhumda

Yanumda şimdi medhu zem ü şâdî ü elem birdür
Safâ-yı nüzhet-i hâtır cefâ-yı derd ü gam birdür
Nişîn-i gûşe-i külhanla gülgeşt-i âdem birdür
Sifâl-i kühne vü kîtî-nümâ-yı câm-ı Cem birdür
Hüveydâ olalı hatt-ı istivâ fark-ı külâhumda
Ale'l-arş istivâ sırrını bulalı kiblegâhumda

Kanâ'at kişverinde şimdi bir sâh-ı ser-efrâzam
Hevâ-yı evc-i istignâ u bâz-ı âli pervâzam
Ferâgat gülşeninde andelîb-i nagme-pervâzam
Dem â dem gûşe uzletde ya'nî âfiyit-sâzam
Hüveydâ olalı hatt-ı istivâ fark-ı külâhumda
Ale'l-arş istivâ sırrını bulalı kiblegâhumda

Hidâyet rehberiyle râh-ı aşka rû-be-râh oldum
Su'ûd itmek için çarh-ı visâle derd-i âh oldum
Heme fersûde rûy-ı dergeh-i re'fet-penâh oldum
Siyâhî gibi Hakkâ mazhâr-ı nûr-ı siyâh oldum
Hüveydâ olalı hatt-ı istivâ fark-ı külâhumda
Ale'l-arş istivâ sırrını bulalı kiblegâhumda

Siyâhî Dede, H.1122/ M.1710 tarihinde vefat etmiş ve Lefkoşe Mevlevîhânesi'ne defn edilmiştir. Vefâtı için yetiştirdiği talebelerinden ve Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi olan Nesib Yusuf Dede'nin tarihi şudur:

Cenâb-ı şeyh Siyâhî-i Mevlevî hakkâ
Ki olmışıdı tarîkinde gün gibi meşhûr

Cihân-ı ma'rifete bir sevâd-ı a'zam idi
Kim itse sâyesine ilticâ bulırdı huzûr

Görürdi nûr-ı Siyâhî gürûh-ı Mevleviyân
N'idem ki sohbet-i hâsına bulsalar destûr

...
Nesîb rihleti târihini didi züvvâr
İde Siyâhî Dede Bârî kabrini pür-nur¹⁵

Siyâhî Mustafa Dede, kendisinin yetişmesinde en mühim işlevi gören Dânişî gibi çevresinde bir şiir ve inşâ meclisi kurmuş, onun gibi bir çok Mevlevî şâirinin yetişmesinde âmil olmuştur. Bu şâirler şunlardır:

MUSTAFA SÂKIB DEDE: İzmir'li olan Sâkıb Dede, Mevlevîler arasında özellikle yazmış olduğu Mevlevî menâkıbına dair üç ciltlik eseri olan Sefîne-i Nefise'si ile haklı bir şöhret sahibidir. Bu eserinden başka müretteb Divan'ı vardır. İzmir'deki ailesi tarafından kendisine çok iyi bir imkân hazırlanmış ve ilim erbâbından husûsî bir tahsil görmüştür.

Bu tahsili sonrasında Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın yanına intisâb ederek burada da kemâl derecesinde aklî ve naklî ilimler ile 'elsine-i Selâse'de karz-ı şi'r ü inşâ-i nesre kâdir bir fâzıl' şahsiyet hâline gelmiştir. Sadrazamın yanında itibarlı bir mevkide iken Macaristan Seferi'ne katılmış ve dönüşünde Edirne Mevlevihânesi'ne dâhil olarak orada mevleviliğe intisâb etmiştir. Ünlü şâir Neşâtî'nin yerine bu mevlevihâneye şeyh olan Es-seyyid Muhammed Dede'nin yanında bulunmuş, ancak onun vefatı üzerine "ihtiyâr-ı seyâhat-ı leyl ü nehâr ve geşt ü güzâr-ı dâr u diyâr ve temâşâ-yı acâyib-i âsâr-ı Hudâvendigâr ederek Nesib Dede ve Hasib Dede ve Lebib Dede ve Vehbi Dede ve Müneccimbaşı Ahmed Dede ve Handî Dede ile" beraber Mısır Mevlevihânesi şeyhi olan Siyâhî Mustafa Dede'nin yanına gitmişler ve ondan "peymâne-i âb-ı hayvân-ı ilm ü irfân nûş idüp" İstanbul'a dönmüşlerdir.¹⁶ Burada da şiir ve inşâ meclisine devam etmiş ve daha sonra Kütahya Mevlevihânesi'ne şeyh olmuştur.

Sâkıb Dede H.1148/M.1735 tarihinde vefat etmiştir.

TÂLİB DEDE: Dânişî Ali Dede'nin kûçek-mürebbaşî olup onun vefatı üzerine Siyâhî Dede'nin yanına gitmiş, "sâye-i nûr-ı siyâh-ı ehadiyyet-mâyelerinde peymâne-nûş-ı âb-ı hayvân-ı nûr-ı irfân olup" Tokat Mevlevihânesi'ne şeyh ve mesnevîhân olmuştur. H.1100/M.1688 tarihinde vefat etmiştir. Esrar'a göre metin ve sermestâne şiirleri vardır.¹⁷

MUHAMMED MUKİM DEDE: Dânişî Ali Dede'nin oğlu olup babasının vefatından sonra Siyâhî Mustafa Dede'nin hizmetine girmiş, "nâil-i fezâ'il oldukda" Karahisar Meşîhati'ne sonra da Ankara hânkâhına tayin olunmuşdur. H.1137/M.1717 yılında vefat etmiştir. Yerine oğlu Abdülehad şeyh olmuş ve H.1180/M.1766'da vefat etmiştir. Dânişî'nin 'arak'ı bununla sona ermiştir.¹⁸

NESİB DEDE: Asıl adı Yusuf olup Konya’da doğmuştur. İyi bir öğrenim gördükten sonra İstanbul’a gelmiş ve hatt-ı ta’like son derece vâkıf olduğundan Siyavuş Paşa’nın yanında bulunmuş, 1683’teki ‘fitne-i azîme’ sebebiyle Müneccimbaşı Ahmed Dede ile birlikte Mısır’a gitmiş ve Siyâhî Mustafa Dede’ye intisâb ederek Mevlevî olmuştur. H.1123/M.1711’de Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi olmuş, H.1226/M.1714’te vefat ederek aynı mevlevîhâneye defn edilmiştir. Mevlevîliği öven şiirleri meşhurdur:

Nâmûs u câhı câha atan Mevlevîlerüz
Dünyâ-yı dünü hiçe satan Mevlevîlerüz
...
Biz ey Nesîb devlet-i Monlâ-yı Rûmda
Dünyâ-yı dünü hiçe satan Mevlevîlerüz ¹⁹

AHMED DEDE MÜNECCİMBAŞI: Selânik’te doğmuş, burada çok iyi bir öğrenim gördükten sonra Mevlevîliğe intisâb ederek 24 yaşında İstanbul’a gelmiştir. Sultan Mehmed’in müneccimbaşısı ve musâhibi olmuştur. 18 sene bu görevlerde bulunduktan sonra H.1099/M.1687’de bazı arkadaşlarla beraber Mısır Kahire’de şeyh olan Siyâhî Mustafa Dede’nin yanına gitmişlerdir. Buradan Mekke Mevlevîhânesi’ne tayin olunmuş ve on iki sene bu görevde bulunduktan sonra H.1113/M.1701 tarihinde vefat etmiştir. Çok çeşitli sahalarda çok kıymetli eserler yazmıştır.

Bezm ehline sâki bugün âmâde mi geldün
Ya bî-kadeh ü bâde hemân sâde mi geldün ²⁰

DERVİŞ LEBİB: Asıl adı Seyyid Ahmed olup ‘evlâd-ı meşâyih’ dandır. Nesîb Dede ve Hasîb Dede ile çok iyi bir dostluk kurmuş ve birlikte ‘seyr-i dâr u diyâr’ ederek Mısır’a ulaşmışlardır. Lebîb burada Siyâhî Mustafa Dede’nin hizmetinde bulunmuştur. Nesîb Dede daha sonra Yenikapı Mevlevîhânesi’ne şeyh olunca onun arkadaşı olarak burada yaşamış ve H.1126/M.1714 tarihinde vefat etmiştir. ²¹

DERVİŞ HASİB: Asıl adı Seyyid Muhammed olup İstanbul’da doğmuştur. İyi bir tahsil gördükten sonra Nesib Yusuf Dede’nin hizmetine girerek onunla birlikte Mısır’a giderek Siyâhî Mustafa Dede’nin sohbetlerinde bulunmuştur. Daha sonra yine Nesib ile birlikte, Hicaz ve Konya’yı ziyaret ettikten sonra İznik’e gelmiştir. H.1132/M.1719’da vefat etmiştir.

İder agyârı memnûn-ı mürüvvet yâr bahtumdur
Beni kasd-ı helâke gamzeler der-kâr bahtumdur ²²

3. HIZIR HANDÎ DEDE: Lefkoşe’de doğmuştur. Siyâhî Mustafa Dede’ye intisâb edip onun yanında bulunmuştur. Siyâhî, Mısır’a gidince kendisini bazı işlerin tanzimi için İstanbul’a göndermiş ve Galata Mevlevîhânesi’nde bir müddet ikamet etmiştir. Müneccimbaşı Ahmed Dede ve ‘maiyyetiyle’ beraber Siyâhî Dede’nin ‘leyletü’l Mi’râc-ı sohbet-i hâsalarına şitâbân ve âb-ı hayât-ı feyz-i himmetleriyle sîrâb-ı irfân’ olmuştur. Handî daha sonra Müneccimbaşı Ahmed Dede , Nesîb Dede, Hasîb Dede ve Lebîb Dede ile birlikte Mekke’ye gitmiş ancak burada onlarla anlaşamamışlar

ve birbirlerinden ayrılmışlardır. Sâkıb Dede ve Vehbî Dede ile üçü birlikte Siyâhî'nin hizmetinde kalmışlar, diğerleri Ahmed Dede'nin mülâzimi olmuşlardır.

Handî Dede birkaç yıl sonra Kıbrıs meşihatiyle görevlendirilmiş, burada uzun süre “çille-güzîn-i hânkâh-ı fenâ olmuşlardır.” H.1140/M.1727 tarihinde vefat etmiştir.

Esrar Dede şiirini “şi'r-i âbdâr” şeklinde tavsif ederek bir gazelini örnek vermiştir:

Koyma ayağı bir dem elüñden ki iş budur
Nûş-ı şarâb-nâb ide gör Cem-meniş budur

Arz eyle gâh bedrûñi gâhî hilâlini
Mâhum felekde vâdî-i tarz-ı reviş budur

...
Cevre tahammül eyle mededvasl-ı yârda
Handî rakîbe âfet-i cân serzeniş budur ²³

4. ÂRİF DEDE: Kıbrıs'lı olup Siyâhî Mustafa Dede'nin oğludur. Babası, vefatına yakın kendisini Mısır Mevlevîhânesi'nde kendi yerine şeyh bırakmış ve Kıbrıs'a dönmüştür. Ârif Dede, bir müddet burada kalıp dergâhın bozulan düzenini düzeltmiş ve bu görevinden istifâ ederek kendisine “Kıbrıs meşihati ihsân olunmuştur.” H.1138/M.1725 yılında vefat etmiştir.

Esrar Dede'ye göre, “nazm-ı suhâna gerçekten kâdir şâir-i zôr-âverdür. Hattâ peder-i sâmi-güherlerinüñ bu gazel-i ra'nâlarını tahmis etmişdür ki meslek-i nazm u inşâda kudret-i bâlîgaları bu tahmîsden” anlaşılmaktadır.

Bu cilvegâhda ol yekke-tâz-ı ma'nâyam
Reh-i talebde şitâbende-i temennâyam
Fezâ-yı aşk u mahabbetde bâd-peymâyam
Ben ol sebük rev-i deşt-i fenâya hem-pâyam
Nişîn-i kûh-ı kanâ'at nedîm-i Ankâyam

Geh-i hüçüm-ı gam u hayret ile hâmûşam
Misâl-i mevc-i yem-i aşk gâhî pür-cûşam
Şarâb-ı zâhir ile sanma mest-i medhûşam
Sebû-be-dest-i elestem mey-i belî nûşam
Şikeste-şîşe-i hûşem ki mest-i esmâyam

Ümîd-i şöhret-i âlemler hây u hüy itmem
Husûl-i devlet-i dünyâyı arzû itmem
Tarîk-i vâdî-i ikbâli cüst ü cû itmem
Sikender olsa da nâ-dâna ser-fürû itmem
Cenâb-ı dergeh-i Monlâya çün cebîn sâyam

Bu tekyegâh-ı mahabbetde Arifâ nâ-gâh
Olnca himmet-i feyz-i pederle dil âgâh
Küşâde eyledi çeşm-i derûnu avn-i İlâh
Siyâhî gibi olnca garîk-i nûr-ı siyâh
Fünûn-ı sihr ü beyânda dem-i Mesîhâyam ²⁴

5. SADRÎ DEDE: Asıl adı Muhammed'dir. Ulemâdan bir zâtın oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. Bir müddet iyi bir tahsil gördükten sonra Konya'daki "kassâm-ı askerî küttâbına re'is" olmuştur. Burada görev yapmakta iken Mevlânâ âsitânesinde "terk-i sadr u câh idüp niyâz-ı hırka ve külâh ile ikrâr-ı çille-i merdân ve tekmîl-i pîrân eyledükde Mısır meşihati" kendisine verilmiş, daha sonra da Kıbrıs Hankâhı'na şeyh olarak nakl edilmiştir. "Safâyî, Tezkiresi"nde "el'ân ol buk'a-i mübâreke Mesnevî-hândur" dediğine göre Sadrî'nin H.1132/ M.1719 tarihinde bu görevde olduğu anlaşılmaktadır.

Çâkler kim sîneme ol hançer-i pür-tâb açar
Abdur gülzâr-ı gamda sân gül-i sîrâb açar

Biñ mu'ammâ hâl ider gül nâmına her subh-dem
Bülbüle mecmû'asın kim gonce-i sîrâb açar ²⁵

Sonuç olarak Lefkoşe Mevlevîhânesi, melevîliğin ve dolayısıyla büyük Türk düşünürü Mevlânâ'nın;

Ben seherin nûru, akşamın nefhasıyım
Ben ormanın iniltisi, dağların sesiyim
Ben geminin parçaladığı kayayım
Ben kuşcu, kuş ve tuzağım.
Ben resim, ayna, ses ve aks-i sadâyım
Ben sükût, düşünce, dil ve sesim
Ben neyin sadâsıyım
Ben insanın rûhuyum
Ben gül ve gülün hayran bıraktığı bülbülüm
Ben bütün varlıkların zinciri, âlemlerin dâiresi,
yaratılmışların mertebesiyim.

mısralarında terennüm edilen fikirlerini Kıbrısımızın bu mübarek topraklarında asırlarca insanlarımıza ulaştırmıştır. Mevlânâ'nın , insanları şiir, mûsikî ve semâ vâsıtasıyla kendi vücutlarının ağırlıklarından, dünyanın sıkıntılarından, günlük hayatın bağlarından kurtararak, ebedî neş'eye yüceltmek isteyişini yansıtmıştır. Yine bu mekân, sevgi, neş'e, sevinç ve ilâhî güzellikleri şiir, mûsikî ve raksın yarattığı muhteşem atmosferde teneffüs ettirmiştir. Bu atmosferin içinde yaklaşık 300 yıl önce bir şiir geleneği başlatan Dânişî Ali ve Siyâhî Mustafa Dede'lerin edebiyatımıza kazandırdığı yukarıda söz ettiğimiz şâirlerle oluşturdukları tabloyu Kıbrıs'ımızın bir armağanı kabul ediyoruz.

¹ 'Mevlevîlik' İslâm Ansiklopedisi, 81. Cüz, s.104.

² Eflâkî, Menâkıbu'l-Arifin, İstanbul Üniversitesi Ktp. 55b, 99b.

³ İA., a.g.m., s.165.

⁴ Sipehsâlâr, Risâle (Terc.Midhat Bahârî), İstanbul, 1331, s.91.

⁵ a.g.m., s.93.

⁶ a.g.m., s.94.

⁷ Güngör, Erol, Tasavvufun Meseleleri, İst., 1988, s.167.

⁸ Gölpınarlı, Abdülbâki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İst., 1983, s.267,268

⁹ a.g.e., s.62-64.

¹⁰ a.g.e., s.288.

¹¹ a.g.e., s.329-335.

¹² a.g.e., s.267-292.

¹³ Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı, İst., 1971, s.125,292,392.

¹⁴ Genç, İlhan, Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviye, İnceleme-Metin, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1987, s.137, 138; Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviye, Süleymaniye Ktp.(SN), yp.39/ab.

¹⁵ Genç, a.g.e., s.174-177; Esrar Dede, a.g.e., yp.49/ab.

¹⁶ Genç, a.g.e., s.59,60; Esrar Dede, a.g.e., yp.17b, 18a.

¹⁷ Genç, a.g.e., s.250,251; Esrar Dede, a.g.e., yp.72a.

¹⁸ Genç, a.g.e., s.359,360; Esrar Dede, a.g.e., yp.105b.

¹⁹ Genç, a.g.e., s.379,380; Esrar Dede, a.g.e., yp.111a.

²⁰ Genç, a.g.e., s.14,15; Esrar Dede, a.g.e., yp.5a.

²¹ Genç, a.g.e., s.357; Esrar Dede, a.g.e., yp.104b/105a.

²² Genç, a.g.e., s.90, 91; Esrar Dede, a.g.e., yp.26ab.

²³ Genç, a.g.e., s.118, 119; Esrar Dede, a.g.e., yp.33b/ 34a.

²⁴ Genç, a.g.e., s.274, 275; Esrar Dede, a.g.e., yp.79b/ 80a.

²⁵ Genç, a.g.e., s.224, 225; Esrar Dede, a.g.e., yp.63b/ 64a.